

İNSANLARI GERÇEĞE DÂVETİN YOLLARI VE KELÂMÎ TARTIŞMA METODU

Arif YILDIRIM (*)

Özet

Hz. Muhammed İslâm'a dâveti tebliğ ile başlattığı halde saldırıya uğramış, kendisi ve özgür iradeleriyle kendisine inananlar öldürülmek istenmiştir. Peygamber ve arkadaşları canlarını kurtarma kaygısıyla yurtlarını terketmek zorunda bırakılmışlardır. Ancak İslâm düşmanları onları göçtükleri yerde de rahat bırakmayınca, kendilerini savunma hakları doğmuş ve bunun için savaş hazırlığı yapmaları emredilmişti. Böylece İslâm'ı tebliğde üç metodik merhale ortaya çıkmıştır ki, birincisi güzel öğüt, ikincisi hikmet, üçüncüsü bunları güvence altına alan silâh gücünü hazırlamaktır. Makalemizde bunları ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Davet, Diyalog, Cedel, Münâzara, Hadîd (Demir).

The Ways of Inviting People to the Realities and Methods of Discussing Kelâm

Abstract

Although the prophet Mohammed inaugurated the invitation of Islam by proclamation, he was attacked. He and the other believers who followed his doctrines by their freewills were wished to be killed. The prophet and his followers had to abandon their homelands with the anxiety of saving their lives. However, the enemies of Islam disturbed them where they emigrated. Thus, they were ordered to prepare for war since they had to protect themselves. Then, the proclamation of Islam emerged with three methodical stages; the first of which is good advice, the second is divine wisdom and the third is the arm power that guarantees the prior ones. We will mention these topics in our article.

Key Words: Invitation, Dialogue, Argument, Debate, Hadid (Iron).

*) Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi

Giriş

İnsanlar genel bir tasnifle üçe ayrılır. Bunlar; vasıfsızlar, yâni tahsilsiz, düz olanlar, vasıflılar, yâni ilim adamları, filozoflar gibi tahsilliler ve ilimden, fikirden anlamayan bozguncular ve yıkıcılarıdır.

Hıristiyanların İslâm hakkındaki iddialarından birisi de İslâm dininin kitap ile değil, kılıç ile yayıldığıdır. Doğrusu şudur ki; İslâm'da inkârcılarla mücadele önce onları dine davet etmek, sonra da onlara İslâm'ın doğruluğunu ortaya koyan, özür ve bahanelerini kaldıran kesin deliller getirmektir. Silâh son çaredir. Anlatılan kesin kanıtları geçerli kılmak, inatçı ve saldırganları hizaya getirmek ve onların sorumsuz gidişini durdurmak için söz konusu olabilir. Şu halde İslâm dini esasen doğru yolu gösteren Allah'ın Kitabı ile ayakta durmakta, ayrıca ilme ve akla dayanmaktadır. Silâh gücü, kendi hür iradeleri ve düşünceleri ile Müslüman olanlara karşı muhtemel saldırılardan korumak içindir. Hz. Peygamber ve ondan sonraki halifelerden hiç biri kimseyi zorla Müslüman yapmamışlardır. Onlar yukarıda belirttiğimiz gruptan vasıfsızları öğüt, vasıflıları ilmî isbatlarla ikna etmeye çalışmışlardır. Savaşlar, İslâmî tebliğe fikir ile değil savaş ile karşı koyan, barışmayan veya barışı bozanlara karşı yapılmıştır. Cizye, fikren Müslüman olmayanları hem korumak hem de Müslüman olmalarını ekonomik yönden teşvik etmek içindir.

1. İnsanları Gerçeğe Dâvetin Metodları

Birinci gruptakilerin öğretim ve eğitiminde güzel öğüt, ikinci gruptakilerle diyalogda hikmet, üçüncü gruptakilerle diyalogda devletin yaptırım gücü etkilidir¹. *"Rabbinin yoluna güzel öğüt ve hikmetle çağır ve onlarla en güzel yol ile mücadele et. Şüphesiz ki Rabbin, kimin onun yolundan saptığını ve kimin doğru yolda olduğunu en iyi bilendir."*² mealindeki âyet, her üç gurupla diyalog veya mücadele biçimine delâlet etmektedir.

Güzel öğüt; Kur'ân'dan ve Sünnetten bilgi verme, yumuşak³ ve etkili⁴ söz söyleme, müjdeleme⁵ ve kolaylık gösterme⁶ yoluyla olur. Kur'ân'dan ve Sünnetten bilgi verilirken naslarla iktifa edilir, başka şeylere başvurulmaz⁷. Hak yola hikmetle davet ederken sebepler ve şüpheyi gidererek kat'î ilim ifade eden deliller gösterilir, ilmî isbatlar yapı-

1) Krş. el-Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *"el-Kıstasü'l-Müstakîm"*, nşr. Viktor Shalhat, Beyrut, 1986, s. 84-85.

2) el-Nahl (16), 125.

3) Tâhâ (20), 44.

4) en-Nisa (4), 63.

5) el-Bakara (2), 25.

6) el-Bakara (2), 185; el-Hacc (22), 78.

7) el-Gazzâlî, *a.g.e.*, s. 86.

8) Krş. el-Cürçânî, es-Seyyid eş-Şerîf, Ali b. Muhammed, *Târîfât*, İstanbul, 1327, s. 62-63; krş. Şeyh-zade, Muhyiddin Muhammed b. Mustafa, *Haşiye Alâ Tefsiri'l-Kadî el-Beydavi (Envâru'l-Tenzîl ve Esrâru'l-Te'vîl)*, İstanbul, 1283, IV, 455.

lır⁸, ortak paydalar aranır⁹, münazara metodlarına başvurulur¹⁰. Kısaca menkul, yani dî-nî nasların ve içeriklerinin daha kolay ve çabuk kabul edilebilmesi için onlar mâkul ile yâni akfî delillerle beslenip süslenir. Bu da kulağa hoş gelmeyi terk ve en güzel olan yol ile mücadele ile olur.

2. el-Hadîd Süresinin Konu ile Bağlantısı

el-Gazzâlî (ö. 505/1111) el-Hadîd süresinin “*Andolsun ki biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların adâleti yerine getirmeleri için beraberlerinde Kitab’ı ve mîzânı indirdik. Kendisinde büyük bir kuvvet ve insanlar için menfaatler bulunan demiri de indirdik. Bu, kimin Allah’ın, dinine ve peygamberlerine görmeden yardım ettiği-ni ortaya koyması içindir. Şüphesiz ki Allah güçlüdür, üstündür*”¹¹ meâlindeki âyetini yukarıdaki konu ile irtibatlandırmaktadır. Ona göre, bu âyetteki kitab, mîzan (terazi) ve Hadîd(demir)den her biri, sözü geçen üç grup insandan biriyle yaşanan anlaşmazlıkların/problemlerin çözüm çaresidir. Dolayısıyla gruplardan biri ile yaşanan problem, bu üç çareden birine havale edilmek suretiyle çözüme kavuşturulabilir¹².

el-Hadîd süresindeki mezkûr âyetle ilgi olarak birçok açıklamalar yapılmıştır. Şimdi bunların başlıcalarını görelim.

Bu âyetten önceki âyette Allah, mağfiret ve Cenneti gerektirecek işlere koşuşmayı emretmiş, ancak bu işlerin neler olduğunu orada anlatmamıştır. İşte bu itibarla onların neler olduğunu bildirmek üzere daha sonraki 25. âyeti zikretmiştir. Bu yoruma göre manâ, “Peygamberlerimizi kesin hüccetler ve mucizelerle gönderdik ve onlarla beraber din hükümlerini, kanunlarını ve özellikle hakkaniyeti sağlamada adâlet terazisi masâbesindeki kanunları ve onlara uyma emrini içeren kitabı indirdik ki, bu sayede insanlar din ve dünyaları ile ilgili ihtiyaçlarını karşilasınlar, kendi aralarında birbirine adâletle muamele etsinler, alışverişlerinde hukuka uysunlar” şeklindedir. O halde kim inançlar, ahlâk ve vücud organları ile yaptıkları işler konusunda Kitaba tâbi olur, halk ile muamelede adâlet terazisini kullanır ise bağışlanmayı ve Cenneti gerektirecek işlere koşmuş olur. Kitabın ve özellikle onun sunduğu terazinin indirilmesi, insanların gerek onun emrettiği ferdî vazifeleri yaparken, gerekse hukuku sunduğu adâlet terazisine uygun olarak düzenleyip uygularken bunları, yine onun emrettiği hak inanca tâbi olmak suretiyle yerine getirmeleri/gerçekleştirmeleri içindir. Allah’ın bağışlamasına, rızasına ve Cennet derecelerine ulaştıran doğru yola girmeleri sebebiyle insanların din ve dünya işleri düzene girer¹³.

9) Âl-ü İmrân (3), 64; el-Ankebût (21), 46.

10) Şeyhzade, a.g.e., a.y.

11) el-Hadîd (57), 25.

12) el-Gazzalî, a.g.e., s. 84-85.

13) Şeyhzade, a.y.; el-Hâzin, Alâuddîn Ali b. Muhammed, *Lubâbu’t-Te’vil fi Meâni’t-Tenzîl (Mecmau’t-Tefasir içinde)*, en-Nesefî, Ebu’l-Berekât, Abdullah b. Ahmed, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vil (Mecmau’t-Tefasir içinde)*, İstanbul, 1320, VI, 187.

Şu halde bu yoruma göre *terazinin indirilmesi*, gerçek mânası ile alınamaz. Çünkü bu âlet insan yapısıdır. Öyleyse terazinin indirilmesinden maksat, Kitabın; özellikle adalet sebeplerinin hazırlanışını, yâni adaletin ilkelerini, uygulanışının nasıl sağlanacağını anlatan âyetlerinin indirilmesidir¹⁴.

Bir yoruma göre, terazinin kullanılmasını emrettik ki, insanlar adâletle dünya düzenini sağlasınlar ve düşmanlarını savsınlar¹⁵.

Bir yoruma göre, burada *demirin indirilmesi*, demirin yaratılması demektir¹⁶.

Bir rivayete göre Cebrail (A.S.) teraziyi gökten indirmiş ve onu Hz. Nuh'a vererek, kavmine, alışverişlerinde malları onunla tartmalarını emretmesini söylemiştir. Kimisi bu rivayete dayanarak, yukarıdaki âyette geçen terazinin gerçek manada alınması gerektiğini iddia etmiştir¹⁷.

"Demiri indirdik; onda şiddetli bir güç ve insanlar için menfaatler vardır" cümlesi ile ilgili olarak şu gibi yorumlar yapılmaktadır. Demiri indirdik, onda şiddetli öldürme korkusu vardır. Çünkü harp aletleri ondan yapılır¹⁸. Mücahid(ö.103/721)'in yorumuna göre, demirde büyük bir harp gücünün bulunduğu ifade edilmesi, demirden hem kalın gibi savunma silahının, hem de kılıç ve mızrak gibi saldırı silahlarının yapılmasından dolayıdır. Şu halde demir her türlü harp silahının ana maddesidir¹⁹. Kimisi yukarıdaki cümleye "harpte demirin gücü çok şiddetlidir", kimisi de "demir sert bir cevherdir, onu ancak ateş yumuşatır" manasını vermektedir. Birinci manaya göre, savaşta demirden yararlanılmasına²⁰, ikinci manaya göre demirden çeşitli aletlerin yapılmasının demiri yumuşatmakla mümkün olduğuna dikkat çekilmektedir²¹. Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar gelen bütün peygamberlere indirilen İlahî mesajlara Kitab adı verildiğinden, mezkûr âyet, ilk insanlara yapılan hitabı da ifade eder. Bu bakımdan âyetin, demiri ateşte kızdırarak yumuşatma sanatını ilk kez öğretmeyi de ihtiva etmesi söz konusudur.

Bir rivayete göre, Allah Hz. Adem'le birlikte gökten bereket adını verdiği dört şey indirmiştir. Bunlar; ateş, demir, su ve tuzdur²². Dış mânası ile alındığı takdirde, bu rivayet sağlam görünmemektedir. Çünkü Hz. Adem'den önce arzda demir, su ve tuz bulunmaktaydı. Ancak Hz. Adem'in bunları getirmesi, Allah'ın ona bunları elde etme yollarını öğretmesi mânasında alınır, o takdirde rivayet doğru kabul edilebilir. İbn Ab-

14) Şeyhzâde, a.g.e., IV, 456.

15) Şeyhzâde, a.y.

16) Şeyhzâde, a.g.e., a.y.

17) Şeyhzâde, a.g.e., a.y.

18) Şeyhzâde, a.g.e., a.y.

19) Şeyhzâde, a.g.e., a.y.

20) Şeyhzâde, a.g.e., a.y.

21) el-Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir Muhammed b. Yâkûb, *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîri İbn Abbâs (Mecmâu'l-Tefsîr* içinde), İst, 1320, IV, 187.

22) Şeyhzâde, a.g.e., a.y.

bas(ö.68/687)'tan gelen bir rivayete göre, Hz. Adem Cennetten beraberinde demirden mamul beş şey olduğu halde inmiştir. Bunlar; örs, çekiç, kerpeten, iğne ve eğedir²³. İslâm âlimlerine göre medeniyetin kaynağı vahiydir. Buna nazaran, insanlığın muhtaç olduğu ilk araç ve gereçleri Hz. Adem'in gökten getirmiş olması aklen mümkündür. Ancak bu konuda kesin bir şey söyleyebilmek için, güvenilir naklî delillere ihtiyaç vardır. Hz. Peygamber vefat ettiği zaman, İbn Abbas oniki yaşlarındaydı. Dolayısıyla diğer yaşlı sahabe'nin nakletmediği bir rivayeti onun nakletmesi, rivayetin zayıf olduğunu akla getirmektedir. Nitekim İbn Abbas'ın, Müslüman olan Yahûdî âlimlerinden Kâb'u'l-Ahbâr(ö.32/652)'dan Tevrat menşe'li bir takım hikayeler alıp naklettiği, bunların sonradan İslâm müfessirlerince bir kaynak gibi telakki edilerek İslâmî literatüre geçirildiği bilinmektedir. Bu rivayetler arasında İsrâiliyât türünden pek çok hikâye bulunmaktadır. O nedenle mezkûr rivayete ihtiyatla bakmamız daha uygun görünmektedir.

en-Nahl sûresinin 125. ayetinin sonunda *Allah'ın doğru yoldan sapanları çok iyi bildiği* ifade edilmektedir. Gazzâlî'nin, el-Hadîd sûresindeki demirin güçlü olduğunu ifade eden cümleyi mezkûr âyetin son kısmı ile ilişkilendirdiğini belirtmiştik. Gazzâlî ve daha başkaları bu ilişkiyi şu şekilde açıklamaktadırlar.

el-Hadîd sûresindeki âyette insanların adâletli davranmaları için Kitabın ve terazinin indirilmelerinden sonra, kendisinde büyük güç ve menfaatler bulunan demirin indirilmemesinden bahsedilmesi, Kitabın kanunlarını yürütmenin ve Kitab ölçüsünün kullanılmasının siyaset işini yürüten ve haklara tecavüz edenleri ezen devletin bulunmasına bağlı olduğuna işaret etmektedir. Çünkü zulüm bir kısım fertlerin işi, silâhlı devlet gücü de Allah'ın bu gibi zâlim ve mütecaviz fertlere karşı hüccetidir. Ancak "*demirde menfaatler vardır*" cümlesi gösteriyor ki, adaleti ayakta tutmak, caydırıcı silah gücüne sahip devletin bulunmasına muhtaç olduğu kadar, yaşamının bağlı bulunduğu demirciliğe ait sanat ve meslek aletlerine de bağlıdır²⁴.

Kitab, terazi ve demir arasındaki münasebet ise şöyledir: Kitab; ibadet, ahlâk ve muamelatla ilgili âdil kanunları emreder. Bu kanunların yazılı olması yeterli değildir. Onların emrettiği şekilde adâlet terazisi ile tartılarak uygulanması gerekir. Âdil emirlerin adâletli bir şekilde uygulanması da başkaldıranlara karşı silâhlı yaptırım gücüne sahip olan devletle mümkündür²⁵.

el-Hadîd sûresindeki ayette ayrıca *Allah'ın demiri yaratmasının, kimin gayb ile, yani görmeden Allah'a ve peygamberlerine yardım ettiğini ortaya koyması için olduğu* belirtilmektedir. Yâni, âyetin bu kısmı, Allah'ı ve Âhireti görmedikleri halde kimin demirden yapılmış silâhları kullanarak Allah'ın dinine yardım ve onu yüceltmek için cihad et-

23) Şeyhzâde, a.g.e., a.y.

24) el-Gazzâlî, a.g.e., s. 85. v.d.; Şeyhzâde, a.g.e., a.y.; el-Kazvinî, Zekerîyya b. Muhammed, *Mufidu'l-Ulûm ve Mubidu'l-Humûm*, nşr. Muhammed Abdülkadir Atâ, Beyrut, 1405/1985, s. 442-446.

25) en-Nesefî, a.g.e., VI, 187.

26) Şeyhzâde, a.g.e., s. 455.

tiğini ortaya koyması içindir. Çünkü övgü ve mükâfatı hak eden, ancak görmediği halde Allah'a itaat edendir²⁶. Ayrıca bu âyette savaşın gösteriş için değil, Allah için yapılması gerektiğine de işaret vardır²⁷. Çünkü kimsenin görmediği yer ve durumlarda İslâm dini-ne yardım etme görevini sürdürmek, samimi bir inancı ifade eder.

Âyetin sonundaki “*Şüphe yoktur ki Allah güçlüdür, galiptir*” ifadesi; Allah'ın helâk etmek istediğini helâk etmeye güçlü olduğunu, kimsenin yardımına muhtaç olmadığını, cihâd emretmesi, insanların onunla faydalanmaları ve o konudaki emre uymalarının sevabını kazanmaları için olduğunu bildirmek içindir. Ayrıca bu son cümle Allah'ın kendi dini olan İslâm'a yardım edenlere yardım ederek onları gâlip kılmaya güçlü olduğuna da işaret etmektedir²⁸.

Gazzâlî bu konuyu şöyle özetlemektedir. İşleriyle, güçleriyle meşgul olan halkın tartışmaya kabiliyeti ve isteği yoktur. Onlar belli bir imamı taklit ederek dinlerini yaşama-ya çalışırlar. Onları Allah'ın dinine mev'ize ile dâvet ederim. Felsefî ve ilmî tartışmalara eğilimli olan ilim erbabını ise güzel mücadele ile dine dâvet ederim. Güzel mücadele-den; taassup ve şiddet göstermemeyi, onur kırıcı olmamayı, mücadele ve münâzaranın mantikî kurallarına uymayı kastediyorum. Şayet bu şekilde mücadele, taassup ve inadı dolayısıyla muhatabımı etkilemez, tam tersine, onun fiilî bir takım eylemlere kalkışma-sına yol açarsa, artık onunla meşgul olmam, onu -el-Hadîd sûresinde de anlatıldığı gibi-devletin gücüne havâle ederim. Menfî tutum ve davranışları ile İslam toplumuna zarar verenlerin devlet gücüyle etkisiz hale getirilmelerinden başka bir yol görünmemektedir. “Kur'ân'ın engelleyemediğini, sultan, yâni devlet gücü engeller” şeklindeki darb-ı mesel, bu durumu ifade etmektedir²⁹.

3. Kelâmî Münâzara-Güzel Mücadele

Kelâm, sistematik bir ilim haline gelmeye başladığı tarihlerden itibaren, bilimselliğin gerektirdiği sistem, düzenlilik, yeterlik, aldatıcı olmama, objektiflik gibi kurallara uymuş, gerek sözlü gerek yazılı mücadele ve münâzaralarını hep bu kurallar çerçevesinde sürdürmeye çalışmıştır. Sistem; problemlerin sınıflandırılmasını, büyük başlıklardan derece derece alt başlıklara geçilmesini, başlıkların hiyerarşik düzene konmasını, aralarında koordinasyonun, yatay ve dikey bağlantının bulunmasını, metodu, kurallılığı, birlik ve bütünlüğü ifade eder. Sistem kelâmcıları, sözlü ve yazılı tartışmalarında iki bilimi olmazsa olmaz şart olarak göstermişlerdir. Bu bilimlerin birincisi mantık, ikincisi cedel ve münâzara. Mantık konusu günümüzün sosyal bilimlerine aktarılmıştır. Cedel ve münâzara ise geçmişteki sistematik kelâmın özenle kullandığı, günümüz kelâmının ve sosyal bilimlerinin ise unuttuğu ve hatta kaybettiği bir ilim haline gelmiştir. Bu ilmin kayboluşundan sonradır ki kelâmî ve sosyal ilimler alanındaki münâkaşalar, sistem adı altında ele alınsa bile, sistemsiz, düzensiz ve tutarsız hale gelmeye başlamıştır. Oysa bu

27) Şeyhzâde, *a.g.e.*, s. 455.

28) en-Neseff, *a.g.e.*, VI, 187.

29) el-Gazzâlî, *a.g.e.*, s.86 -91.

ilim "onlarla en güzel yolla mücadele et" mealindeki âyetin gereğini yerine getirmenin bir tezahürü mahiyetindedir. Sistematik kelimciler eserlerinin kelâma giriş kısımlarında mantık kurallarına özet olarak yer vermişler, cedel ve münâzara konusunda ise bilgi vermeden onun kurallarını bütün kelâm konularına uygulamışlardır. Kitaplarında buna yer vermeyişleri, muhtemelen, onu basit görmeleri dolayısıyladır. Kimi kelimciler bu ihtiyacı gidermek üzere ezberde kalacak şekilde bazı özlü risaleler yazmışlardır. Bunlara Şemseddin es-Semerkandî, Taşköprüzâde (ö.968/1561), İsmâüddîn el-İsferâyînî(ö.945/1538) ve Erzincanlı Müftizâde Abdürrahîm Efendi(ö.1223/1837) gibileri örnek verebiliriz. Biz bu kısa makalede münazara ve cedel ilmîni ele alıp özetleme imkânına sahip değiliz. Ancak, bunu ya bir makale veya kitap halinde ilerde ele almak üzere, şimdilik konu ile ilgili birkaç hususu belirterek makalemizi noktalayalım.

Münâzara, sistematik kelâmda bir konuda gerçeği ortaya koymak üzere, iki veya daha çok tarafların ilmî metodlarla konuyu karşılıklı olarak görüşmesi ve bir sonuca varmaya çalışması demektir. Münâzarada tarafların uyması gereken ilmî kurallar yanında bir takım âdâba dâir hususlar söz konusudur. Bunları dokuz madde halinde özetlemek mümkündür.

1. Tarafların anlaşılmayacak derecede kısa konuşmaktan kaçınmaları,
2. Gerekli olmayan uzatmalardan kaçınmaları,
3. İfadelerinde mânaları anlaşılmayan ve kulağa hoş gelmeyen kelimeleri kullanmaktan sakınmaları,
4. Açıklanması gereken bir cümle veya kelimeyi açıklamamaktan sakınmaları,
5. Maksudı anlamadan ve tartışılacak konu hakkında araştırma yapmadan tartışmaya girmemeleri,
6. Maksatla ilgili olmayan konulara girmemeleri,
7. Münâzara esnasında gülmek, yüksek sesle konuşmak gibi lâubaliliklerden ve karşdakine herhangi bir şekilde baskı yapma gibi durumlardan uzak kalmaları,
8. Fikirlerini serbestçe ortaya koyamayacakları bir mecliste münâzarada bulunmalarını,
9. Karşılarındaki münâzaracıları küçümsememeleri³⁰.

Sonuç Yerine

İnsanlar genellikle farklı düşüncelere ve anlayışlara sahiptirler. Bütün insanlığın gerçeklerde birleşmesi hiç şüphesiz en büyük idealdir. Ancak bu idealin dünyada şu ana kadar gerçekleştiği görülmemiştir, bundan sonra da görüleceğe benzememektedir. Önemli olan, fikrî ayrılıkları ve tartışmaları önlemek değil, bu ayrılıkları kavgaya ve saldırıya vesile yapmamaktır. Bunun için kendi görüşlerinin gerçek olduğuna inananlar, düşünce-

30) Bkz. Müftizâde, el-Erzincanî Muhammed Sadık b. Abdurrahim, *Haşiye Ale'l-Huseyniyye*, İstanbul, 1255, s. 286-288.

lerini mümkün olduğu kadar bilimsel, barışçı ve medenî yollardan ortaya koymalı, gerisini muhatabının tercihinine bırakmalıdır. Temelde İslâm'ın prensibi de bundan farklı değildir. Kişisel yanlışlıklar, İslâm'ın özünü elbette ki bağlamaz. İslâm, savaş taraftarı değil, barış taraftarıdır. Ancak bütün dünya milletleri gibi, Müslümanların da değerlerini saldırılardan koruyabilmeleri için silâhlı güce sahip olmaları gerekir. Bu onların en tabii hakkıdır. Son söz olarak, silâhlı güç, İslâm'ı yaymak için değil, Müslümanları meydana gelen saldırılara karşı korumak içindir. İslâm'ı yaymanın temel metodu, tekrar edelim ki, kişilerin kültürüne göre güzel öğüt ve ilmî isbatlardır.